
Noten

Inleiding

1 Op de voorkant van het manifest stond ‘10 over rood’; op de titelpagina ‘Tien over rood’.

Nieuw Links in de Partij van de Arbeid, 1967-1971

1 Hans van den Doel e.a., *Tien over rood. Uitdaging van Nieuw Links aan de PvdA* (Amsterdam 1966), 11

2 *Opinie*, 30-9-1966, 11. Onder de ondertekenaars bevonden zich onder meer een aantal hoogleraren en enkele journalisten. Hans van den Doel zette als enige auteur van *Tien over rood* zijn naam onder de brief.

3 Jan Nagel, *Ha, die PvdA!* (Amsterdam 1966), 36.

4 De groep ging zich pas na de publicatie van *Tien over rood* consequent Nieuw Links noemen. In een uitnodiging voor een bijeenkomst op 8 oktober 1966 stond dat de groep ‘nu korthedshalve maar met Nieuw Links’ zou worden aangeduid. Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Archief André van der Louw, inv.nr. 27.

5 *Het Vrije Volk*, 4-10-1966.

6 Herman de Liagre Böhl, *Amsterdammer in de polder. Han Lammers (1931-2000)* (Amsterdam 2015), 83.

7 Arie van der Zwan, ‘Zure avonturen met tien over rood. Verslag van een kater’, *Voorwaarts* (1967) 4, 68-73.

8 Twee personen maakten een voorbehoud met betrekking tot een enkele passage van het Kort bestek. *Tien over rood* werd behalve aan afdelingen ook toegestuurd aan alle Eerste en Tweede Kamerleden van de PvdA, ministers, staatssecretarissen en partijbestuursleden.

9 IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 26.

10 Hans van den Doel, ‘Mijn avonturen met Nieuw Links’, *Haagse Post*, 9-10-1976, 22-29, aldaar 24. Dit artikel, waarin Van den Doel tien jaar na de publicatie van *Tien over rood* terugblijkt op Nieuw Links, is opgenomen in deze bundel.

11 *Het Parool*, 7-10-1966.

12 *Vrij Nederland*, 8-10-1966.

13 *Het Vrije Volk*, 6-10-1966.

14 *Opinie*, 14-10-1966.

15 F. Zuijdam, *Tussen wens en werkelijkheid. Het debat over vrede en veiligheid bin-*

- nen de PvdA in de periode 1958-1977 (Amsterdam 2002), 142; Philip van Praag, *Strategie en illusie. Elf jaar intern debat in de PvdA* (Amsterdam 1990), 58.
- 16 Doeko Bosscher, 'De jaren 1946-1970', in: Maarten Brinkman, Madelon de Keizer en Maarten van Rossem (red.), *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1994), 157-238, aldaar 228.
- 17 Van den Doel, 'Mijn avonturen'.
- 18 Annemieke Klijn, *Onze man uit Maastricht. Sjeng Tans 1912-1993* (Nijmegen 2001), 207-208.
- 19 Rob Kroes, *New Left, Nieuw Links, New Left. Verzet, beweging, verandering in Amerika, Nederland, Engeland* (Alphen aan den Rijn 1975), 57.
- 20 Een enkele keer vonden de bijeenkomsten elders plaats, bijvoorbeeld op 20 mei en 21 oktober 1967 in Amsterdam, zodat naderhand kon worden aangesloten bij een demonstratie tegen de oorlog in Vietnam.
- 21 Zo vond er op 10 november 1966 een bijeenkomst plaats in het Beursgebouw in Rotterdam en op 4 januari 1967 in Hotel Centrum in Utrecht – en dag respectievelijk enkele dagen voorafgaand aan het partijcongres.
- 22 André van der Louw, *De razendsnelle opmars van Nieuw Links* (Schoorl 2005), 49.
- 23 Kees Kolthoff (red.), *Een partij om mee te werken* (Amsterdam 1967).
- 24 Han Lammers, André van der Louw en Tom Pauka (red.), *De meeste mensen willen meer. Het betere leven van Tien over rood* (Amsterdam 1967).
- 25 Bertus Boivin e.a., *Een verjongingskuur voor de Partij van de Arbeid. Opkomst, ontwikkeling en betekenis van Nieuw Links* (Deventer 1978), 42.
- 26 Kroes, *New Left*, 56.
- 27 Kroes, *New Left*, 54-55.
- 28 Kees Tamboer (red.), *De macht van de rooie ruggen. Een uitnodiging tot discussie over de 'Uitgangspunten voor een plan van structuurhervormingen'* (Amsterdam 1968).
- 29 Hans van den Doel, 'Eén jaar tien over rood', *Vrij Nederland*, 29-7-1967; Brief van Arie van der Hek aan de kerngroep van Nieuw Links, d.d. 1-10-1967, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 42-4.
- 30 *Mededelingen van de Tesselschadestraat*, 2-12-1967. De gekozen Nieuw-Linkers waren Van der Louw, Ger Klein, Emmy Lopes Dias, Wim Polak Emzn., George Cammelbeeck, Jan Diekerhof en Irene Vorrink.
- 31 Notulen PB-vergadering, d.d. 30-11-1967 en 14-12-1967, IISG, Archief PvdA, inv.nr. 25b.
- 32 Klijn, *Onze man uit Maastricht*, 221; Zuidam, *Tussen wens en werkelijkheid*, 160.
- 33 Brief van H.J. Diekerhof aan Cammelbeeck, Lammers, Van der Louw en Pauka, d.d. 3-12-1967, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 42-5; Brief van Van der Louw aan Hans van den Doel, d.d. 7-12-1967, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 42-5.
- 34 Brief van Arend Voortman aan George Muskens, d.d. 14-8-1968, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 29-1.

- 35 Anet Bleich, *Joop den Uyl 1919-1987. Dromer en doordouwer* (Amsterdam 2008), 247-252.
- 36 Persbericht van Nieuw Links, d.d. 10-9-1968, Archief PvdA, inv.nr. 40-4.
- 37 Notulen PB-vergadering, d.d. 14-9-1968, IISG, Archief PvdA, inv.nr. 25-b.
- 38 Verslag van partijraad op 21-9-1968, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 29-2.
- 39 Ontwerp congresstrategie voor N.L., z.d., IISG, Archief Irene Vorrink, inv.nr. 58.
- 40 Naast Van der Louw behoorden tot de Nieuw-Linkers in het nieuwe partijbestuur: Relus ter Beek, Laurens ten Cate, George Cammelbeeck, Ger Klein, Han Lammer, Wim Meijer, Wim Polak Emzn. en Irene Vorrink. In januari 1970 kwam daar nog Kees Kolthoff bij.
- 41 Van Praag, *Strategie en illusie*, 66-68.
- 42 Van Praag, *Strategie en illusie*, 95.
- 43 Den Uyl werkte dit betoog een jaar later uit in zijn bekende artikel 'De smalle marge van democratische politiek', *Socialisme en Democratie* 27 (1970) 7/8, 299-320.
- 44 Van Praag, *Strategie en illusie*, 70-71; Kroes, *New Left*, 62-63.
- 45 Kroes, *New Left*, 63-64.
- 46 Nieuw Links-rondschriften van Jacques Balhan, augustus 1968, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 31-1.
- 47 *Het Vrije Volk*, 6-9-1969.
- 48 Uitnodiging door Van der Louw, d.d. 17-11-1969, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 31-2.
- 49 *Vrij Nederland*, 24-1-1970.
- 50 Brief van Wim Meijer aan Anne Vondeling, d.d. 14-6-1970, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 32-2.
- 51 Boivin e.a., *Een verjongingskuur*, 104-105.
- 52 James C. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam/Meppel 1995).
- 53 Nieuwe namen onder de Nieuw Links-bestuursleden waren Marian van den Bergh-van der Meer, Marcel van Dam, Jaap van der Doef en Hans Kombrink. Jan Nagel werd ook weer gekozen. In de pers werd verschillend bericht over het aantal sympathisanten van Nieuw Links in het partijbestuur. *Het Vrije Volk* en *De Leeuwarder Courant* hadden het over elf sympathisanten, terwijl bijvoorbeeld *De Tijd* en *De Telegraaf* schreven dat twaalf van de 21 partijbestuursleden sympathisant van Nieuw Links waren. Het verschil zat in het al dan niet meetellen van Madzy Rood-De Boer. Bij de verkiezing van het vorige partijbestuur in maart 1969 werd zij heel duidelijk nog niet als Nieuw-Linkser gezien. Haar verkiezing werd toen zelfs met boegeroep ontvangen door het deel van het congres dat Nieuw Links welgezind was.

Voorzichtig radicaal

1 Meer hierover in mijn proefschrift, A.P.M. Lucardie, *The New Left in the Netherlands, 1960-1977. A Critical Study of New Political Ideas and Groups on the Left in The Netherlands with Comparative References to France and Germany* (Kingston

- 1980), met name 182-188; URL: pub.DNPP.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/DNPPoverigepubl/1980/1980newleftnetherlan/Lucardie_TheNewLeftintheNetherlands.pdf.
- 2 Het onderscheid tussen postmaterialistische en materialistische waarden of doelstellingen werd geïntroduceerd en ook op de New Left toegepast door de Amerikaanse politicoloog Ronald Inglehart; zie met name Ronald Inglehart, *Culture Shift in Advanced Industrial Society* (Princeton 1990), 3-14 en 66-103.
- 3 Zo behandelden de Italiaanse historicus Massimo Teodori en de Britse socioloog Nigel Young in hun overzichten van nieuw-linkse bewegingen wel Provo en Oranjefrijsstaat, maar niet Nieuw Links in de PvdA; zie Massimo Teodori, *Storia delle nuove sinistre in Europa (1956-1976)* (Bologna 1976), 235-244; Nigel Young, *An Infantile Disorder? The Crisis and Decline of the New Left* (Londen 1977), 60, 93.
- 4 In een van de eerste studies over Nieuw Links rekende de socioloog Rob Kroes de groep met Provo en PSP tot de 'Nieuw-linksachtige' bewegingen en vergeleek haar met de Amerikaanse en Britse New Left. De drie bewegingen hadden volgens hem het 'basisverlangen' naar democratisering en menselijke ontplooiing gemeen; zie Rob Kroes, *New Left, Nieuw Links, New Left. Verzet, beweging, verandering in Amerika, Nederland, Engeland* (Alphen aan den Rijn 1975), 55.
- 5 Zie bijvoorbeeld Maarten Brinkman, *Honderd jaar sociaal-democratie in boek en tijdschrift* (Amsterdam 1994); Maarten Brinkman, Madelon de Keizer en Maarten van Rossem (red.), *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1994). Ook de socioloog Luuk Wijmans, die een voor deze bijdrage zeer relevant overzicht van linkse groeperingen in de Nederlandse sociaaldemocratie schreef, begint met de SDAP; zie Luuk Wijmans, 'De linkse stroming. Vleugelstrijd in de Nederlandse sociaal-democratie', in: B.W. Schaper e.a., *Het verbleekte ideaal. De linkse kritiek op de sociaal-democratie in Nederland* (Amsterdam 1982), 43-57.
- 6 Troelstra was in 1860 geboren, Domela Nieuwenhuis in 1846. Zie over de SDB en de afscheiding van Troelstra c.s. verder: D.J. Wansink, *Het socialisme op de tweesprong. De geboorte van de S.D.A.P.* (Haarlem 1939), 11-19 en 126-165.
- 7 'Program van de SDB', herdrukt in W. Banning en J. Barents (red.), *Socialistische documenten* (Amsterdam 1952), 156-158, en het nogal utopische *Toekomstige Inrichting der Maatschappij of Hoe men uit de oude maatschappij kan komen tot de nieuwe* (Den Haag 1885).
- 8 J. de Kadt, *Afscheid van de P.u.d.A.? Van democratie naar volksdemocratie* (Amsterdam 1969), 12.
- 9 Willem Vliegen, partijvoorzitter van 1906 tot 1926, was geboren in 1862.
- 10 Henny Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland (SDP)* (Amsterdam 1989), 417.
- 11 Buiting, *Richtingen- en partijstrijd*, 449.
- 12 Buiting, *Richtingen- en partijstrijd*, 417 e.v.
- 13 Buiting, *Richtingen- en partijstrijd*, 476.
- 14 Buiting, *Richtingen- en partijstrijd*, 563.
- 15 Buiting, *Richtingen- en partijstrijd*, 559-624.
- 16 Gerrit Voerman, *De meridiaan van Moskou. De CPN en de Communistische In-*

ternationale (1919-1930) (Amsterdam/Antwerpen 2001), 32-48. De CPN werd in deze periode vaak ook Communistische Partij Holland (CPH) genoemd; in 1935 werd haar naam veranderd in Communistische Partij van Nederland.

17 Voerman, *De meridiaan van Moskou*, 54, 208-209, 338-339.

18 Fimmen was in 1881 geboren, De Kadt en Schmidt beiden in 1896, Albarda in 1877 en Oudegeest in 1870.

19 Peter Jan Knegtmans, 'De jaren 1919-1946', in: Maarten Brinkman, Madelon de Keizer en Maarten van Rossem (red.), *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1994), 63-118.

20 Koen Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940* (Amsterdam 2003), 84-86.

21 Vossen, *Vrij vissen*, 87-88.

22 Stien de Ruyter- de Zeeuw, 'Vastberaden, diep overtuigd van ons gelijk. De Onafhankelijke Socialistische Partij 1932-1935', in: B.W. Schaper e.a., *Het verbleekte ideaal. De linkse kritiek op de sociaal-democratie in Nederland* (Amsterdam 1982), 59-67; zie ook J. de Kadt, *Politieke herinneringen van een randfiguur* (Amsterdam 1976), 55.

23 Wijmans, 'De linkse stroming', 47-48; zie ook Menno Eekman, 'Het Socialisme Nu! De Onafhankelijke Socialistische Partij 1932-1935', in: Menno Eekman en Herman Pieterse, *Linkssocialisme tussen de wereldoorlogen. Twee studies* (Amsterdam 1987), 1-108, aldaar 2-19; De Ruyter-de Zeeuw, 'Vastberaden, diep overtuigd', 60; en J. de Kadt, *Politieke herinneringen*, 45-46.

24 Eekman, 'Het Socialisme Nu!', 10; Knegtmans, 'De jaren 1919-1946', 79; De Kadt, *Politieke herinneringen*, 47, 62, 91-92. Zie ook H.F. Cohen, *Om de vernieuwing van het socialisme. De politieke oriëntatie van de Nederlandse sociaal-democratie 1919-1930* (Leiden 1974), 159-175.

25 Volgens de publicist Bart de Cort was het eigenlijk 'geen leus maar een direct programmapunt'; Bart de Cort, *Solidariteit in anonimiteit. De geschiedenis van de leden van de Onafhankelijke Socialistische Partij (1932-1935)* (Breda 2004), 20.

26 De Kadt, *Politieke herinneringen*, 59, 68, 75.

27 Wijmans, 'De linkse stroming', 47-48; Eekman, 'Het Socialisme Nu!', 10-11.

28 Eekman, 'Het Socialisme Nu!', 14-20; Wijmans, 'De linkse stroming', 48-49.

29 Vossen, *Vrij vissen*, 161-162. Haar voorzitter, Henk Sneevliet, werd met negen andere kaderleden na actief verzet tegen de nazi-bezitters in de Tweede Wereldoorlog gefusilleerd. Na de oorlog verspreidden de overgebleven leden zich over andere groeperingen; zie Max Perthus, *Henk Sneevliet, revolutionair-socialist in Europa en Azië* (Nijmegen 1976), 417-470.

30 Wijmans, 'De linkse stroming', 50.

31 A.A.de Jonge, 'Wolff, Salomon de (1878-1960)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*; URL: resources.huysens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/wolff (geraadpleegd 23 maart 2016).

32 W. Romijn, *Het Sociaal-Democratisch Centrum. Wat het is, wat het wil* (Utrecht 1948); zie ook C.H. Wiedijk, *Sam de Wolff en het ontstaan van het Sociaal-Democratisch Centrum in de PvdA* (Haarlem 1971).

- 33 Romijn, *Het Sociaal-Democratisch Centrum*, 10-12.
- 34 Wijmans, 'De linkse stroming', 51-52.
- 35 Over het SDCC is weinig gepubliceerd; het meest complete overzicht biedt de doctoraalscriptie van J.R. Dekker, *Een marxistische oprisping in de Partij van de Arbeid. Het tweede Sociaal-Democratisch Centrum 1955-1960*, doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen (1986) (te raadplegen op het DNP). De Vierde Internationale raadde in de jaren vijftig haar aanhangers aan zich bij een socialistische of communistische massapartij aan te sluiten en daar al dan niet heimelijk invloed uit te oefenen. Zie Pierre Frank, *La quatrième internationale. Contribution à l'histoire du mouvement trotskyste* (Parijs 1973), 76-80; zie ook Ron Blom en Bart van der Steen, 'Een banier waar geen smet op rust'. *De geschiedenis van het trotskisme in Nederland, 1938-heden* (Soesterberg 2015), 83-89.
- 36 Dekker, *Een marxistische oprisping*, 13-17; zie ook Wijmans, 'De linkse stroming', 52; Theo van Tijn, 'Koude oorlog in de PvdA. Het Sociaal-Democratisch Centrum 1955-1959', in: B.W. Schaper e.a., *Het verbleekte ideaal. De linkse kritiek op de sociaal-democratie in Nederland* (Amsterdam 1982), 69-77. Engels was ooit lid van de CPN en van de door De Kadt opgerichte BKSP, alvorens zich bij de SDAP aan te melden; zie Jacq Engels, *Zestig jaar socialistische beweging* (Amsterdam 1979), 38-40, 167.
- 37 Van Tijn, 'Koude oorlog in de PvdA', 72.
- 38 Van Tijn, 'Koude oorlog in de PvdA', 73; Wijmans, 'De linkse stroming', 52-53.
- 39 Van Tijn, 'Koude oorlog in de PvdA', 71-74.
- 40 Dekker, *Een marxistische oprisping*, 28-37.
- 41 Dekker, *Een marxistische oprisping*, 24-28.
- 42 Van Tijn, 'Koude oorlog in de PvdA', 74-75; Wijmans, 'De linkse stroming', 53; Dekker, *Een marxistische oprisping*, 41.
- 43 Engels, *Zestig jaar socialistische beweging*, 179-180; Blom en Van der Steen, 'Een banier waar geen smet op rust', 109-111. Van Tijn c.s. braken tegelijkertijd met de Vierde Internationale.
- 44 Van Tijn, 'Koude oorlog in de PvdA', 75. Dekker vergelijkt beide en ziet meer verschillen dan overeenkomsten: Dekker, *Een marxistische oprisping*, 45-78.
- 45 In 1966 werd partijvoorzitter Sjeng Tans 54 en fractievoorzitter Gerard Nederhorst 59; Anne Vondeling, als vicepremier politiek leider van de PvdA, werd 50 (gegevens van het Parlementair Documentatie Centrum; www.parlement.com, geraadpleegd 23 maart 2016). De gemiddelde leeftijd van de samenstellers van de eerste publicatie van Nieuw Links, *Tien over rood*, was 33. Zie Hans van den Doel e.a., *Tien over rood. Uitdaging van Nieuw Links aan de PvdA* (Amsterdam 1966), 74-76. Jan Nagel, ook lid van de kern van Nieuw Links maar niet direct betrokken bij dit boekje, was 27 toen hij met zijn pamflet *Ha, die PvdA!* de komst van 'Nieuw links' (toen nog met een kleine l) aankondigde, zie Jan Nagel, *Ha, die PvdA!* (Amsterdam 1966), 71-74. Zie ook Doeko Bosscher, 'De jaren 1946-1970', in: Maarten Brinkman, Madelon de Keizer en Maarten van Rossem (red.), *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1994), 157-238, aldaar 230-231.

- 46 Bij verschillende publicaties werden de leeftijden van de auteurs vermeld, bijvoorbeeld bij *Tien over rood* en bij Kees Tamboer (red.), *De macht van de rooie ruggen* (Amsterdam 1967), 107.
- 47 Nagel, *Ha, die PvdA!*, 31-36; Hans van den Doel, 'Eén jaar Tien over Rood', oorspronkelijk verschenen in: *Vrij Nederland*, 29-7-1967, later in Hans van den Doel, *Lastig links. Socialistische dilemma's: welstand of werkgelegenheid, deelbelang of democratie* (Utrecht/Antwerpen 1976), 129-133.
- 48 Die voorgangers koesterden overigens, voor zover nog in leven, zelden veel sympathie voor Nieuw Links. Met name De Kadt bestreed hen te vuur en te zwaard; zie zijn reeds eerder vermelde brochure *Afscheid van de P.v.d.A.? Van democratie naar volksdemocratie*.
- 49 Uitgevers Polak en Van Gennep hadden *Tien over rood* mede ondertekend.
- 50 Kroes, *New Left*, 51-52.
- 51 Socialistische Jeugd van Nederland, *Beginselprogramma* (z.p. 1960).
- 52 Han Lammers, André van der Louw en Tom Pauka (red.), *De meeste mensen willen meer. Het betere leven van Tien over Rood* (Amsterdam 1967).
- 53 Paul Lucardie, 'Nieuw Links twintig jaar oud: na "Tien over Rood" tijd voor een spelletje "snooker"?', *Socialisme en Democratie* 43 (1986) 10, 303-307; zie ook Hans van den Doel, 'Eén jaar Tien over Rood'.
- 54 Arie van der Zwan, 'Arbeid', in: Han Lammers, André van der Louw en Tom Pauka (red.), *De meeste mensen willen meer. Het betere leven van Tien over Rood* (Amsterdam 1967), 107-118.
- 55 Th. van Tijn, 'Woorden over uitgangspunten', in: Kees Tamboer (red.), *De macht van de rooie ruggen* (Amsterdam 1967), 7-13.
- 56 Zoals blijkt onder andere uit het verkiezingsprogramma dat de partij in 1963 vaststelde: *Om de kwaliteit van het bestaan*; zie ook Bosscher, 'De jaren 1946-1970', 231-232.
- 57 Vooral in de brochure K. Kolthoff (red.), *Een partij om mee te werken* (Amsterdam 1967).
- 58 Zie voor een zorgvuldige analyse Philip van Praag, *Strategie en illusie. Elf jaar intern debat in de PvdA (1966-1977)* (Amsterdam 1990), 40-56; zie ook zijn bijdrage in deze bundel.
- 59 Nagel, *Ha, die PvdA!*, 73. Zo ook Van den Doel e.a., *Tien over rood*, 21-22.
- 60 Zie Kroes, *New Left*, 63-67.
- 61 Van den Doel e.a. *Tien over rood*, 22.
- 62 A. Voortman, 'Over het zwaluwstaarten van linkse opposities', *Interlinks* (1970) 8, 25-32. FJG'er Willem van de Zandschulp, die eigenlijk niet tot de kern van Nieuw Links behoorde maar er wel mee sympathiseerde, ging iets maar niet veel verder in zijn brochure *De crisis van de sociaal-democratie* (Amsterdam 1969); de PvdA zou parlementaire en buitenparlementaire oppositie moeten verbinden en had beide nodig, maar wetgeving leek ook voor hem toch primair te zijn.
- 63 Lennart Booi en Erik van Bruggen (red.), *Niet Nix. Ideeën voor de Partij van de Arbeid* (Amsterdam 1996), 86-92.

- 64 *De Volkskrant*, 11-12-1999; *NRC Handelsblad*, 15-2-1999.
- 65 Booij en Van Bruggen, *Niet Nix*, 83.
- 66 *Het Parool*, 16-7-2005.
- 67 Ruud Koole, Josje den Ridder en Joop van Holsteyn, "Gedruisch en gekijf". Over verdeeldheid en eensgezindheid onder leden van de PvdA', in: Frans Becker en Gerrit Voerman (red.), *Zeventig jaar Partij van de Arbeid* (Amsterdam 2016), 73-97, aldaar 78-79.
- 68 Bernd Henningsen, 'Die Linke in Schweden: Geschichte, Programme, Politik', in: Hans Rühle en Joachim Veen (red.), *Sozialistische und kommunistische Parteien in Westeuropa*, 2: *Nordländer* (Opladen 1979), 123-200, aldaar 165.
- 69 Uitvoering van de plannen stuitte op heftige tegenstand buiten de partij, in de jaren tachtig verdwenen ze feitelijk van tafel; zie Jonas Pontusson, 'Sweden: After the Golden Age', in: Perry Anderson en Patrick Camiller (red.), *Mapping the West European Left* (Londen/New York 1994), 23-54.
- 70 Henningsen, 'Die Linke in Schweden', 187-192. Later zou de partij ook het woord 'Kommunisterna' uit haar naam schrappen.
- 71 Volgens de Duitse historicus Gerd-Rainer Horn roerde zich binnen de Belgische Socialistische Partij (BSP) in de jaren 1956-64 wel een New Left-vleugel rond het blad *La Gauche*, geleid door de trotskist Ernest Mandel en de syndicalistische vakbondsleider André Renard. Toen beiden echter gedwongen werden in 1964 de BSP te verlaten, stichtten ze een trotskistische partij (de Revolutionaire Arbeidersliga) respectievelijk een regionalistische partij (de *Parti wallon*, later *Rassemblement wallon*). In de ogen van Horn kunnen deze partijen niet tot New Left gerekend worden, daarom lijkt een vergelijking met Nieuw Links me problematisch. De Vlaamse trotskisten onderhielden overigens wel contacten met hun Nederlandse geestverwanten, onder meer via het blad *Links*; zie Gerd-Rainer Horn, 'The Belgian Contribution to global 1968', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwe Geschiedenis* 35 (2005) 4, 1-39; zie ook Jan Willem Stutje, *Ernest Mandel: rebel tussen droom en daad* (Antwerpen/Gent 2007), 98-99, 102; en Jean-Benoit Pilet, 'Le Rassemblement wallon (RW) et le Front démocratique des francophones (FDF): des partis victimes de leur succès', in: Pascal Delwit (red.), *Les partis régionalistes en Europe. Des acteurs en développement?* (Brussel 2005), 265-280.
- 72 Valdo Spini, 'The New Left in Italy', *Journal of Contemporary History*, 7 (1972) 1, 51-71; zie ook Teodori, *Storia delle nuove sinistre*, 202-215, 339-355, 439-454.
- 73 Teodori, *Storia delle nuove sinistre*, 153-155; zie ook Simona Colarizi, *Storia dei partiti nell'Italia repubblicana* (Rome 1997), 328-329, 351-353.
- 74 Een deel keerde terug naar de PSI, een deel ging naar de Communistische Partij; de rest fuseerde met andere radicale groepen tot de partij *Democrazia Proletaria* (DP, Proletarische Democratie) die in 1991 opging in de *Rifondazione Comunista* (RC, Herstichte Communistische Partij); zie Colarizi, *Storia dei partiti*, 389, 402-403, 460-462, 526-528, 617-619, 670-671, 733; en zie Giulio Sapelli, 'The Italian Left after 1989: Continuity and Transformation', in: Donald Sassoon (red.), *Looking Left. European Socialism after the Cold War* (Londen/New York 1997), 44-63. De eerste

secretaris-generaal van de RC, Fausto Bertinotti, was ooit lid van de PSI en PSIUP, en overigens ook van de Communistische Partij.

75 Colarizi, *Storia dei partiti*, 247-248; Raphael Zariski, 'The Italian Socialist Party: A Case Study in Factional Conflict', *American Political Science Review* 56 (1962) 2, 372-390, aldaar 373, 380-381.

76 Colarizi, *Storia dei partiti*, 441-451, 506-513, 603-609. Zie ook Tobias Abse, 'Italy: A New Agenda', in: Perry Anderson en Patrick Camiller (red.), *Mapping the West European Left* (Londen/New York 1994), 189-232. De grootschalige corruptie van Craxi en de zijnen leidde overigens begin jaren negentig tot een staatkundige crisis die de PSI zelf niet zou overleven.

77 Lombardi was geboren in 1901, Craxi in 1934.

78 Holger Nehring, "'Out of Apathy": Genealogies of the British "New Left" in a Transnational Context, 1956-1962', in: Martin Klimke, Jacco Pekelder en Joachim Scharloth (red.), *Between Prague Spring and French May. Opposition and Revolt in Europe, 1960-1980* (New York/Oxford 2011), 15-31; zie ook Michael Kenny, *The First New Left: British Intellectuals after Stalin* (Londen 1995).

79 Ben Pimlott, 'The Labour Left', in: Chris Cook en Ian Taylor (red.), *The Labour Party. An Introduction to its History, Structure and Politics* (Londen/New York 1980), 163-188.

80 Leo Panitch en Colin Leys, *The End of Parliamentary Socialism. From New Left to New Labour* (Londen/New York 1997), 134-164. Niet alle activisten van de CLPD behoorden tot de linkervleugel, maar de meesten waarschijnlijk wel.

81 Panitch en Leys, *The End of Parliamentary Socialism*, 39-65; zie ook Tony Benn, *Arguments for Socialism* (Harmondsworth 1980) (geredigeerd door Chris Mullin).

82 Beide afsplitsingen, de Social Democratic Party (SDP) en Democratisch-Socialisten'70 (DS'70), hielden niet lang stand; zie A.P.M. Lucardie, 'De stiefkinderen van de sociaal-democratie. DS'70 vergeleken met zusterpartijen elders in Europa', in: Gerrit Voerman (red.), *Jaarboek 1990 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 1991), 115-130.

83 Panitch en Leys, *The End of Parliamentary Socialism*, 192-261; zie ook Eric Shaw, *The Labour Party since 1945. Old Labour, New Labour* (Oxford 1996), 162-205.

84 Zie voor een (niet onpartijdig) verslag: Alan Woods, 'The Corbyn Revolution', *Vlaams Marxistisch Tijdschrift* 50 (2016) 1, 10-18. Corbyn past ideologisch en strategisch in het hier geschetste beeld van de New Left, en behoort ook tot de baby-boom-generatie: hij was 66 toen hij tot leider gekozen werd.

85 Jürgen Seifert, 'Die neue Linke', *Frankfurter Hefte* 18 (1963) 1, 30-40; Horst Meves, 'The German New Left', *New German Critique*, 1 (1973/1974) 1, 22-41.

86 Karl Otto, *Vom Ostermarsch zur APO. Geschichte der ausserparlamentarischen Opposition in der Bundesrepublik 1960-1970* (Frankfurt a/d Main 1977); zie ook Teodori, *Storia delle nuove sinistre*, 78-84, 289-296.

87 Detlef Lehnert, *Sozialdemokratie zwischen Protestbewegung und Regierungspartei 1848-1983* (Frankfurt a/d Main 1983), 177-194.

- 88 Tilman Fichter en Siegward Lönnendonker, *Kleine Geschichte des SDS. Der Sozialistische Deutsche Studentenbund von 1946 bis zur Selbstaflösung* (Berlijn 1977), 13-16, 55-72; zie ook Teodori, *Storia delle nuove sinistre*, 136-140.
- 89 Fichter en Lönnendonker, *Kleine Geschichte des SDS*, 140-143; zie ook Teodori, *Storia delle nuove sinistre*, 420-422.
- 90 Voor een compleet overzicht zie Gerd Koenen, *Das rote Jahrzehnt. Unsere kleine deutsche Kulturrevolution 1966-1976* (Keulen 2001).
- 91 Dieter Stephan, *Jungsozialisten: Stabilisierung nach langer Krise? 1969-1979* (Bonn 1979), 21-27. Zo heel jong waren de Jusos overigens niet allemaal: de leeftijds-grens was 35.
- 92 Stephan, *Jungsozialisten*, 26; zie ook de bijdragen in Norbert Gansel (red.), *Überwindet den Kapitalismus oder was wollen die Jungsozialisten?* (Reinbek bei Hamburg 1971).
- 93 Stephan, *Jungsozialisten*, 33-42; zie ook de bijdragen in Freimut Duve (red.), *Der Thesenstreit um "Stamokap". Die Dokumente zur Grundsatzdiskussion der Jungsozialisten* (Reinbek bei Hamburg 1973).
- 94 Stephan, *Jungsozialisten*, 30. Zie ook Horst Heimann, *Theoriediskussion in der SPD. Ergebnisse und Perspektiven* (Frankfurt a/d Main 1975).
- 95 Er waren in deze periode ook wel contacten met de jongerenorganisatie van de PvdA. Er werd onder meer een gezamenlijk 'seminar' georganiseerd in Otzenhausen (*Verlagen 1969-1970 Partij van de Arbeid* (Amsterdam 1970) D-4). De overeenkomsten lijken ook duidelijk in de eerder aangehaalde brochure van Van de Zandschulp, *De crisis van de sociaal-demokratie*.
- 96 Stephan, *Jungsozialisten*, 42; zie voorts: Thomas A. Koelble, *The Left Unraveled: Social Democracy and the New Left Challenge in Britain and West Germany* (Durham NC/Londen 1991), 81-84; Annekatriin Gebauer, *Der Richtungsstreit in der SPD. Seeheimer Kreis und Neue Linke im innerparteilichen Machtkampf* (Wiesbaden 2005), 119-121, 125-159, 171; Lehnert, *Sozialdemokratie*, 207-221.
- 97 Gebauer, *Der Richtungsstreit*, 166-240.
- 98 Viola Neu, 'Die Linke', in: Frank Decker en Viola Neu (red.), *Handbuch der deutschen Parteien* (2e druk; Wiesbaden 2013), 316-331.
- 99 Martin Levin, *Fission and fusion on the French left* (Ithaca 1970); Teodori, *Storia delle nuove sinistre*, 115-118; zie ook M. Semidei, 'Le gauchisme', in: *Histoire Générale du Socialisme*. Deel IV (Parijs 1978), 625-658; en Jean Touchard, *La gauche en France depuis 1900* (Parijs 1977), 310-324.
- 100 Levin, *Fission and Fusion*, 197-287; Charles Hauss, *The New Left in France: the Unified Socialist Party* (Westport (CN) 1978); Roland Cayrol, 'Histoire et sociologie d'un parti', in: Michel Rocard, *Le P.S.U. et l'avenir socialiste de la France* (Parijs 1969), 5-44; Teodori, *Storia delle nuove sinistre*, 123-135.
- 101 Serge Hurtig, 'La S.F.I.O. face à la Ve République: majorité et minorités', *Revue française de science politique*, 14 (1964) 3, 526-556; zie ook Cayrol, 'Histoire et sociologie', 14-18.
- 102 De PSU beleefde twee kortstondige bloeiperioden: in het verzet tegen de Alge-

rijnse Oorlog (1960-1962) en in de nasleep van de protestbeweging van studenten en arbeiders in mei 1968. Vervolgens kwijnde de partij langzaam weg, tot ze zich in 1989 formeel ophief; zie Hauss, *The New Left in France*; Christine Pina, *L'extrême gauche en Europe* (Parijs 2005), 136-139.

103 David Hanley, *Keeping Left: Ceres and the French Socialist Party* (Manchester 1988); zie ook het zelfportret van de groep: Michel Charzat, Jean-Pierre Chevènement en Ghislaine Toutain, *Le CERES: un combat pour le socialisme* (Parijs 1975), 40-44, 61-67.

104 Charzat, Chevènement en Toutain, *Le CERES*, 263.

105 Charzat, Chevènement en Toutain, *Le CERES*, 155-158, 192-203.

106 Charzat, Chevènement en Toutain, *Le CERES*, 204-205, 255. Ze kenden de partij wellicht meer een leidinggevende rol toe dan de Jusos.

107 Charzat, Chevènement en Toutain, *Le CERES*, 177-189.

108 Laurent Chabrun en Franck Hériot, *Jean-Pierre Chevènement: Biographie* (Parijs 1999), 77-138. Binnen de PS bleef overigens een strijdbare linkervleugel bestaan, waarvan een deel zich in 2008 onder leiding van Jean-Luc Mélenchon afscheidde en de *Parti de Gauche* oprichtte; zie Cornelia Hildebrandt, 'Protests in the Streets of France', in: Cornelia Hildebrandt en Birgit Daiber (red.), *The Left in Europe. Political Parties and Party Alliances between Norway and Turkey* (Brussel 2009), 16-27.

109 Einhart Lorenz, 'Linkssozialismus in Norwegen', in: Jürgen Baumgartner (red.), *Linkssozialisten in Europa. Alternativen zu Sozialdemokratie und Kommunistischen Parteien* (Hamburg 1982), 33-57.

110 Lorenz, 'Linkssozialismus', 40; zie ook Lars Mjøset, Ådne Cappelen, Jan Fagerberg en Bent Sofus Tranøy, 'Norway: Changing the Model', in: Perry Anderson en Patrick Camiller (red.), *Mapping the West European Left* (Londen/New York 1994), 55-76.

111 Lorenz, 'Linkssozialismus', 42-43.

112 Lorenz, 'Linkssozialismus', 44-45.

113 Lorenz, 'Linkssozialismus', 45-49.

114 Mjøset, Cappelen, Fagerberg en Tranøy, 'Norway', 62-72.

Van gedelegeerd vertrouwen naar georganiseerd wantrouwen

1 Hans van den Doel e.a., *Tien over rood. Uitdaging van Nieuw Links aan de PvdA* (Amsterdam 1966), 8.

2 Bertus Boivin e.a., *Een verjongingskuur voor de Partij van de Arbeid. Opkomst, ontwikkeling en betekenis van Nieuw Links* (Deventer 1978), 33.

3 Herman de Liagre Böhl, *Amsterdammer in de polder. Han Lammers (1931-2000)* (Amsterdam 2015), 83.

4 H. Daalder, *Politisering en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek* (Assen 1974), 63. Ook opgenomen in: H. Daalder, *Van oude en nieuwe regenten. Politiek in Nederland* (Amsterdam 1995), 65.

5 R. Kroes, *New Left, Nieuw Links, New Left. Verzet, beweging, verandering in Amerika, Nederland, Engeland* (Alphen aan den Rijn 1974), 52. Zie ook Boivin e.a., *Een verjongingskuur*, 28.

- 6 Zie hiervoor ook de bijdrage van Paul Lucardie in deze bundel.
- 7 Philip van Praag, *Strategie en illusie. Elf jaar intern debat in de PvdA (1966-1977)* (Amsterdam 1991), 57-64.
- 8 Kroes, *New Left*, 59.
- 9 Anne Vondeling, *Nasmaak en voorproef. Een handvol ervaringen en ideeën* (Amsterdam 1968), 187, 195; interview met Den Uyl in: *De Nieuwe Linie*, 28-9-1968.
- 10 Interview auteur met Ien van den Heuvel op 25-8-1989. Tot de kern van de Steenwijkgroep behoorden onder anderen Bram Peper, Hans Kombrink, Relus ter Beek, Wim Meijer, Jan Pronk en Gerard Heyne den Bak.
- 11 Van belang zijn *Schuivende panelen, continuïteit en vernieuwing in de sociaal-democratie* uit 1987 en *Bewogen beweging. Sociaal-democratie als programma en methode* uit 1988.
- 12 In *Tien over rood* wordt gesproken over 'structuurhervormingen' en niet over structurele hervormingen.
- 13 Kroes, *New Left*, 56.
- 14 *Vrij Nederland*, 29-7-1967 en *de Volkskrant*, 16-9-1967; citaat ontleend aan Kroes, *New Left*, 58.
- 15 Martin Mevius, Lennart Booij en Erik van Bruggen (red.), *Hier: de Partij van de Arbeid! Vijftig jaar geschiedenis in interviews* (Amsterdam 1996), 108.
- 16 Boivin e.a., *Een verjongingskuur*, 45-49.
- 17 Boivin e.a., *Een verjongingskuur*, 77.
- 18 Vondeling, *Nasmaak en voorproef*, 15-26.
- 19 Van Praag, *Strategie en illusie*, 349.
- 20 Boivin e.a., *Een verjongingskuur*, 71.
- 21 Kees Kolthoff (red.), *Een partij om mee te werken* (Amsterdam 1967), 7.
- 22 Nota 'Na negen maanden' van 2-9-1968, gepubliceerd in: *Het Parool*, 14-9-1968. In de tweede versie was een deel van de persoonlijke kritiek op Den Uyl verdwenen. Zie verder: Van Praag, *Strategie en illusie*, 61-64.
- 23 Ayolt de Groot, *Laurens ten Cate. Portret van een socialistisch journalist* (Amsterdam 2012), 107.
- 24 Brief van Van der Stoel aan Den Uyl, d.d. 10-4-1969, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Archief Den Uyl, inv.nr. 598-4.
- 25 IISG, Archief Den Uyl, inv.nr. 594-3.
- 26 Van Praag, *Strategie en illusie*, 143.
- 27 Van Praag, *Strategie en illusie*, 144 en 175.
- 28 W.A. Bongers, *Problemen der democratie. Een sociologische en psychologische studie* (Amsterdam 1934).
- 29 R. Koole, *Politieke partijen in Nederland. Ontstaan en ontwikkeling van partijen en partijstelsel* (Utrecht 1995), 240-241.
- 30 Van Praag, *Strategie en illusie*, 353-355.
- 31 Interview auteur met Gerard Heyne den Bak op 3-7-1989.
- 32 Kolthoff, *Een partij*, 12, 15.
- 33 Gerard Heyne den Bak, *Democratie in problemen. Participatie en besluitvorming in de PvdA* (Deventer 1982), 36, 116.

- 34 Kolthoff, *Een partij*, 4. Het citaat is ontleend aan *Socialisme en Democratie* 6 (1949) 691.
- 35 I. Lipschits, W.L. Middel en W.H. van Schuur, 'Het middenkader van de PvdA', in: *Socialisme en Democratie* 36 (1979) 2, 51-67.
- 36 *Verslagen 1964-1967 en beschrijvingsbrief bijzondere huishoudelijke partij-raadsvergadering 1968*, 26-28.
- 37 *Organisatorische verslagen 1970-1971 Partij van de Arbeid*, 48. Na 1971 geven de organisatorische verslagen alleen nog het aantal deelnemers aan de cursussen op.
- 38 De sterke daling van het aantal leden na 1968 heeft ook te maken met de invoering van de centrale ledenadministratie.
- 39 *Verslagen 1967-1969 van de Partij van de Arbeid*, 12. Na 1969 werden de 'bedankjes' en de 'overledenen' samengenomen tot de categorie 'afvoeringen'.
- 40 Heyne den Bak, *Democratie in problemen*, 45-46.
- 41 Notitie van partijvoorlichter Kees Bode over het ledenbestand voor partijbestuursweekend van 22 februari 1975, IISG, Archief PvdA, PB-124.
- 42 WBS-werkgroep 'Partij in Actie', *Partij, Parlement, Activisme* (Deventer 1978).
- 43 H. Daudt, 'Constance kiezers, wisselaars en thuisblijvers', in: *De Nederlandse kiezer '71* (Meppel 1972), 33.
- 44 Bram Mellink, 'Tweedracht maakt macht. De PvdA, de doorbraak en de ontluikende polarisatiestrategie (1946-1966)', *BMGN* 126 (2011) 2, 30-54, aldaar 48-50.
- 45 Philip van Praag, 'Van kiezers en campagnes. De electorale ontwikkeling van de PvdA', in: Frans Becker en Gerrit Voerman (red.), *Zeventig jaar Partij van de Arbeid* (Amsterdam 2016), 99-125, aldaar 112.
- 46 A. Peper, 'Inflatie of progressie', *Socialisme en Democratie*, 28 (1971) 8/9, 414-424, aldaar 422-423.
- 47 Ontleend aan notitie van tweede vicevoorzitter Jaap van den Bergh, *Strategie tegenover het midden, een praatpapier ten behoeve van de discussie op het P.B.-weekend van 7 september te Woudschoten, Zeist* (1974).
- 48 Onderzoeksnotitie voor het partijbestuursweekend van 7 september 1974. Zie verder: Van Praag, *Strategie en illusie*, 162-165.
- 49 Boivin e.a., *Een verjongingskuur*, 57-58.
- 50 Boivin e.a., *Een verjongingskuur*, 43.
- 51 *Het Parool*, 7-10-1966.
- 52 Brief van Van der Stoel aan partijvoorzitter Sjeng Tans, d.d. 18-10-1966, IISG, Archief Den Uyl, inv.nr. 598-1.
- 53 Soutendijk was auteur van het hoofdstuk over onderwijs in: Han Lammers, André van der Louw en Tom Pauka (red.), *De meeste mensen willen meer. Het betere leven van Tien over rood* (Amsterdam 1967).
- 54 Zie verder hoofdstuk 6 en 7 van het uitgebreide en boeiende proefschrift van: Frank Zuijdam, *Tussen wens en werkelijkheid. Het debat over vrede en veiligheid binnen de PvdA in de periode 1958-1977* (Amsterdam 2002).
- 55 Zuijdam, *Tussen wens en werkelijkheid*, 237-242.
- 56 Anet Bleich, *Joop den Uyl, 1919-1987. Dromer en doordouwer* (Amsterdam 2008), 404-405.

- 57 Frank Parkin, *Middle Class Radicalism* (Manchester 1968).
- 58 Hanspeter Kriesi en Philip van Praag, 'Old and New Politics. The Dutch Peace Movement and the Traditional Political Organizations', *European Journal of Political Research* 15 (1987) 3, 319-346, aldaar 333-334.
- 59 Zie verder: Ulla Jansz, *Vrouwen ontwaakt. Driekwart eeuw sociaaldemocratische vrouwenorganisatie tussen solidariteit en verzet* (Amsterdam 1983).
- 60 Zie verder hoofdstuk 9 van: Bart Tromp, *Het sociaaldemocratische programma. De beginselprogramma's van SDB, SDAP en PvdA, 1878-1977* (Amsterdam 2002).

Naar een kritische confrontatiecultuur

- 1 'Tom Pauka weg bij de VARA: "Het socialisme is folklore geworden binnen de VARA"', *Makker*, 30 november 1973, Archief VARA.
- 2 Jan Nagel, *Ha, die PvdA!* (Amsterdam 1966), 22-23.
- 3 Tom Pauka, *Het geluk van links. Over Joop, Wim, Wouter en de toekomst* (Amsterdam 2013), 10.
- 4 Dat begrip is nader uitgewerkt in: Huub Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004), 335 e.v.
- 5 Pien van der Hoeven, *Het succes van een kwaliteitskrant. De ontstaansgeschiedenis van NRC Handelsblad* (Amsterdam 2012), 235-243.
- 6 Frank van Vree, *De metamorfose van een dagblad. Een journalistieke geschiedenis van de Volkskrant* (Amsterdam 1996); A.F. Manning, *Zestig jaar KRO. Uit de geschiedenis van een omroep* (Baarn 1985), 276-288.
- 7 Dit artikel is voor wat betreft het onderzoek in bronnen met betrekking tot VARA en PvdA gebaseerd op: Huub Wijfjes, *VARA: biografie van een omroep* (Amsterdam 2009).
- 8 Uitvoerig in: Hans Blom en Jaap Talsma, (red.), *De verzuiling voorbij. Godsdienst, stand en natie in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2000).
- 9 A. Lijphart, *The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands* (Berkeley/Los Angeles 1968), 122-138.
- 10 H. Daalder, *Van oude en nieuwe regenten. Politiek in Nederland* (Amsterdam 1995), 11-39.
- 11 Huub Wijfjes, *Radio onder restrictie. Overheidsbemoeiing met radioprogramma's 1919-1940* (Amsterdam 1988).
- 12 Kees Brants, 'Van medialogica naar publiekslogica? Verschuivende verhoudingen tussen journalistiek, politiek en publiek', in: Jo Bardoel en Huub Wijfjes (red.), *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2015), 237-253.
- 13 Frank van Vree, *De Nederlandse pers en Duitsland. Een studie over de vorming van de publieke opinie 1930-1939* (Groningen 1989); Huub Wijfjes, 'Veelkleurige radiogemeenschappen 1930-1960', in: Sonja de Leeuw, Bert Hogenkamp en Huub Wijfjes (red.), *Een eeuw van beeld en geluid. Cultuurgeschiedenis van radio en televisie in Nederland* (Hilversum 2012), 58-99.
- 14 Vele voorbeelden in: Wijfjes, *Journalistiek in Nederland*.
- 15 Zie voor de verhouding VARA-PvdA in deze jaren uitvoerig: Wijfjes, *VARA*, 188-195.

- 16 W. Drees, 'Voorwoord', in: Klaas Voskuil, *Socialistisch Commentaar: een keuze uit de zaterdagavondtoespraken voor de VARA-microfoon* (Amsterdam 1948); Hans Daalder en Jelle Gaemers, *Willem Drees 1886-1988. Deel 4: De jaren 1948-1988, premier en elder statesman* (Amsterdam 2014), 268-270. Een deel van de correspondentie in Nationaal Archief (NA), Archief Drees, inv.nr. 505.
- 17 Notulen HB-VARA, 5-9-1959, Archief VARA.
- 18 J. Broeks aan E. Vermeer, d.d. 30-1-1957, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Archief PvdA, inv.nr. 1771.
- 19 Mirjam Prenger, *Achter het Nieuws en de geboorte van de actualiteitenrubriek. Televisiejournalistiek in de jaren vijftig en zestig*, proefschrift Universiteit van Amsterdam (2014), 171-173.
- 20 Prenger, *Achter het Nieuws*, 173 en 183-184.
- 21 Gerard Mulder, Hugo Arlman en Ursula den Tex, *De val van de rode burcht* (Amsterdam 1980); Wijfjes, *Journalistiek in Nederland*, 329-335.
- 22 Wijfjes, VARA, 286-292.
- 23 Ben Manschot, *Het zijn de programma's die het 'm doen. Normen en feiten over de televisieprogrammering in Nederland 1972-1992* (Amsterdam 1993).
- 24 James Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam/Meppel 1995).
- 25 Huub Wijfjes, 'Koningin der aarde in het parlement. Twee eeuwen journalistiek rond de Tweede Kamer', in: Remieg Aerts e.a. (red.), *In dit huis. Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam 2015), 223-250.
- 26 Zeer uitvoerig in: Prenger, *Achter het Nieuws*.
- 27 Geciteerd in Prenger, *Achter het Nieuws*, 177.
- 28 Koos Postema, 'Mijn reportersjaren', in: Daan Dijkman (red.), *Verheffend, vooruitstrevend, verstrooiend. Vijfenzeventig jaar Vereniging van Arbeiders Radio Amateurs 1925-2000* (Amsterdam 2000), 167-177.
- 29 Chris Vos, 'De VARA, de oorlog en de doofpot', *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* (1999) 1, 5-21. Het onderzoek van Vos is grotendeels gebaseerd op correspondentie over de Van Imhoff-affaire in het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid Hilversum (NIBG), Archief Rengelink.
- 30 Prenger, *Achter het Nieuws*, 180.
- 31 Prenger, *Achter het Nieuws*, 181.
- 32 Nagel, *Ha, die PvdA!*, 22-23.
- 33 *Mies en scène, gesprekken in de stoel* (Amsterdam 1966).
- 34 Zie daarvoor uitvoerig: Doeko Bosscher, 'Een stad van en voor wie?', in: Piet de Rooy (red.), *Geschiedenis van Amsterdam, deel 4: Tweestrijd om de hoofdstad 1900-2000* (Amsterdam 2007), 416-423.
- 35 *Mies en scène*, 60-69; uitzending VARA, 19-3-1966, NIBG, av-archief.
- 36 Rinus Ferdinandusse, 'Zo is het, zo was het', in: Daan Dijkman (red.), *Verheffend, vooruitstrevend, verstrooiend. Vijfenzeventig jaar Vereniging van Arbeiders Radio Amateurs 1925-2000* (Amsterdam 2000), 123-124. Zie voor de niet uitgezonden teksten van 31 maart: Rinus Ferdinandusse, Jan Blokker en Dimitri Frenkel Frank (red.), *Zo is het toevallig ook nog eens een keer* (Amsterdam 1966), 138-154.

- 37 Notulen HB-VARA, I en 24-4-1966, Archief VARA.
- 38 Een minstens zo belangrijke reden voor hem was evenwel ook een minder aantrekkelijke functie in de nieuwe televisiedienst; notulen DB-VARA, 3-1-1966, Archief VARA. Interview met Gijs Stappershoef in: *Vrij Nederland*, december 1968; reactie VARA in: *VARA-Gids*, 14-12-1968. J.W. Rengelink, *Zo was het*, deel 2, collectie NIBG.
- 39 Rengelink aan HB-VARA, d.d. 1-12-1964, Archief VARA, inv.nr. 237.
- 40 Daalder, *Van oude en nieuwe regenten*.
- 41 Hans van den Doel, 'De beeldvorming van de VARA bij het publiek', april 1965, Archief VARA, inv.nr. 141.21.
- 42 Hans van den Doel, *De beeldvorming van de VARA bij het publiek i.v.m. het radio- en televisieprogramma van de VARA*, nota voor PAR, april 1965, Archief VARA, inv.nr. 212.
- 43 Jan de Troye aan Jan Nagel, d.d. 5-10-1966, Archief VARA, dossier Nagel; 'Uitlaat niet alleen maar voor twenners', *Het Vrije Volk*, 27-10-1964.
- 44 Klaas Peereboom, 'Jan Nagel en het socialisme', *Het Parool*, 17 en 24-3-1965, 3-4-1965.
- 45 Toespraak Arie van der Zwan over 'Bestek 1965', november 1965, Archief VARA, inv.nr. 111.
- 46 Zijn artikelen in de *Radio- en Televisiegids*, IISG, Archief Van der Louw, inv.nr. 18-21.
- 47 B. Boivin e.a., *Een verjongingskuur voor de Partij van de Arbeid. Opkomst, ontwikkeling en betekenis van Nieuw Links* (Deventer, 1978), 44. Lijst sympathisanten Nieuw Links, in: Hans van den Doel e.a., *Tien over rood* (Amsterdam 1966), 77-79.
- 48 Herman de Liagre Böhl, *Amsterdammer in de polder. Han Lammers 1931-2000* (Amsterdam 2015), 62-71. Op basis van de reacties op *Zo is het* stelde Lammers samen met Joris van den Berg en Harry Mulisch de bundel samen: *Pays Bah. Reacties op een controversiële aflevering van het satirische tv-programma Zo is 't toevallig ook nog eens een keer van zaterdag 4 januari 1964* (Amsterdam 1964).
- 49 André van der Louw, *De razendsnelle opkomst van Nieuw Links* (Amsterdam 2005), 177; Jan Nagel, *Boven het maaiveld* (Soesterberg 2001), 171-174.
- 50 Open brief aan PB-PvdA, d.d. 21-2-1967 ondertekend door o.a. Marcel van Dam, Han Lammers, Tom Pauka en André van der Louw, NA, Archief Vondeling, inv.nr. 92. Vgl. Anet Bleich, *Joop den Uyl 1919-1987. Dromer en doordouwer* (Amsterdam 2008), 243.
- 51 Persberichten VARA 33-67 met daarop aantekeningen van J. Tans, IISG, Archief PvdA inv.nr. 2236-5.
- 52 Anne Vondeling, *Nasmaak en voorproef. Een handvol ervaringen en ideeën* (Amsterdam 1968), 187-191. Vgl. de artikelen van Jan Nagel, André van der Louw, Dick Verkijk en Wim Bloemendaal over 'de noodzaak tot erkenning van de DDR', *Het Parool*, 13, 15, 19 en 20-4-1966.
- 53 'Tom Pauka weg bij de VARA'.
- 54 Philip van Praag, *Strategie en illusie. Elf jaar intern debat in de PvdA (1966-1977)* (Amsterdam 1990), 62-63.

- 55 'Bestuur PvdA betreurt rede Jan Nagel', *Het Parool*, 5-5-1967; Martin van Amerongen, 'Jan Nagel stort zijn hart uit', *Vrij Nederland*, 13-5-1967; notulen PB-PvdA, 18-5-1967, IISG, Archief PvdA.
- 56 Tom Pauka, 'Het politiek café', *VARA-Gids*, 16-3-1968, 6-8; Van der Louw, *De razendsnelle opkomst*, 114-115.
- 57 Vondeling aan Van der Louw, d.d. 28-8-1969, IISG, Archief PvdA, inv.nr. 1438.
- 58 K. Tamboer aan PB-PvdA, d.d. 30-9-1969, IISG, Archief PvdA, inv.nr. 1438. De andere journalisten waren Laurens ten Cate (*Leeuwarder Courant*), K.L. Poll (*Algemeen Handelsblad*), Dick Houwaart (NCRV, maar ook lid van het *Journalistenforum* van de VARA), Ursula den Tex en Rinus Ferdinandusse (*Vrij Nederland*) en John Jansen van Galen (*Haagse Post*).
- 59 Advies Presentatieraad, 18-11-1968, IISG, Archief PvdA, inv.nr. 1437; M. van Dam, 'De verkiezingscampagne', 7-10-1969, IISG, Archief PvdA, inv.nr. 1438. Vgl. de dossiers over de Presentatieraad in: IISG, Archief Van der Louw, inv.nr. 29-1-3.
- 60 Advies Presentatieraad, 22-5-1969, IISG, Archief PvdA, inv.nr. 1438.
- 61 Van der Louw, *De razendsnelle opkomst*, 188-189.
- 62 Van Dam aan Presentatieraad, d.d. 10-6-1968; Presentatieraad aan PB, d.d. 14-6-1968, IISG, Archief PvdA, inv.nr. 1437; Van Praag, *Strategie en illusie*, 64.
- 63 Boivin e.a., *Een verjongingskuur*, 87-88; Marcel van Dam, *Niemand's land. Biografie van een ideaal* (Amsterdam 2009), 85-86.
- 64 Aldus geciteerd in: Martin van Amerongen, 'De terugkeer van Marcel van Dam naar de KVP', *Vrij Nederland*, 11-3-1972.
- 65 Notulen PB-PvdA, 16-12-1968, IISG, Archief PvdA; Boivin e.a., *Een verjongingskuur*, 74; Van der Louw, *De razendsnelle opkomst*, 162-172.
- 66 Advies over de voorlichtende uitzendingen 1969, PAR, Archief VARA. Prenger, *Achter het Nieuws*, 190-192.
- 67 Ook *Nederland een Ombudsman. Betere bescherming tegen de overheid* (Amsterdam 1963).
- 68 Tom Pauka, 'Het radiodebat als trefpunt van de openbare meningsvorming', *VARA-Gids*, 13-1-1968, 6-7.
- 69 Tom Pauka, 'De televisie is een ongemakkelijk zitmeubel', *De Groene Amsterdammer*, 28-11-1973.
- 70 'Meer dan duizend mensen schreven aan *Velen met mij*', *VARA-Gids*, 13-12-1969, 12-13; 'Een half jaar Ombudsman', 6-5-1970, Archief VARA, inv.nr. 233.
- 71 PAR, 'Rapport over de informatieve rtv-uitzendingen', augustus 1971, Archief VARA, inv.nr. 212.
- 72 Pauka aan Te Nuyl, Van Dam en Prins, d.d. 14-4-1971; redactie *Ombudsman* aan DB-VARA, d.d. 29-4-1971, Archief VARA, inv.nr. 233.
- 73 Te Nuyl aan redactie *Ombudsman*, d.d. 21-5-1971, Archief VARA, inv.nr. 233.
- 74 Rene de Bok, 'De rode propaganda-machine', *Elsevier*, 19-4-1977.
- 75 Ilja van den Broek, *Heimwee naar de politiek De herinnering aan het kabinet-Den Uyl* (Amsterdam 2002).
- 76 Maurice de Hond, *25 mei 1977. Uitslag en analyse van de Tweede Kamerverkiezingen 25 mei 1977 en wat eraan vooraf ging* (Hilversum 1977).

- 77 Van Dam aan Campagnecommissie, d.d. 13-10-1976, IISG, Archief PvdA, inv.nr. 31-1976/77; Van Praag, *Strategie en illusie*, 206.
- 78 Van Praag, *Strategie en illusie*, 152.
- 79 *Wie is er bang voor Joop den Uyl? Tekst van een marathoninterview met drs. J.M. den Uyl* (Hilversum 1977).
- 80 *VARA-Verkiezingskrant*, Archief VARA, inv.nr. 237. De krant was een uitgave van de Stichting de Ombudsman.
- 81 Overleg VARA-PvdA, 9-2-1977, Archief VARA.
- 82 Notulen PB-PvdA, 7-3-1977, IISG, Archief-PvdA, inv.nr. 185-1976-1977.

Van rebellengroep tot partijelite?

- 1 André van der Louw, *De razendsnelle opmars van Nieuw Links* (Schoorl 2005), 237-238.
- 2 Hans van den Doel, 'Eén jaar tien over rood', *Vrij Nederland*, 29-7-1967.
- 3 Brief van Van der Louw aan Sibe Soutendijk, d.d. 3-8-1967, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Archief André van der Louw, inv.nr. 42-3.
- 4 Doeko Bosscher, 'De jaren 1946-1970', in: Maarten Brinkman, Madelon de Keizer en Maarten van Rossem (red.), *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1994), 157-237, aldaar 234.
- 5 Frans Becker en Gerrit Voerman, 'Behaalde resultaten zijn geen garantie voor toekomstig succes. Over de benarde positie van de sociaaldemocratie', in: Idem (red.), *Zeventig jaar Partij van de Arbeid* (Amsterdam 2016), 7-35, aldaar 19-20.
- 6 André van der Louw, *De Rode Hoed en andere verhalen* (Schoorl 1992).
- 7 Bertus Boivin e.a., *Een verjongingskuur voor de Partij van de Arbeid. Opkomst, ontwikkeling en betekenis van Nieuw Links* (Deventer 1978), 29-32, 95-97; R. Kroes, *New Left, Nieuw Links, New Left. Verzet, beweging, verandering in Amerika, Nederland, Engeland* (Alphen aan den Rijn 1975), 56.
- 8 Bijvoorbeeld: brief van Diekerhof aan Cammelbeeck, Lammers, Van der Louw en Pauka, d.d. 3-12-1967, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 42-5; Brief van Voortman aan G. Muskens, d.d. 8-8-1968, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 29-1.
- 9 Kenmerken van facties in een partij: bewust georganiseerd, hebben een zekere mate van discipline en cohesie, bestaan gedurende een langere periode, er is een kader, een communicatienetwerk, materiële (baantjes) of niet-materiële (prestige) hulpbronnen en continuïteit. Philip van Praag en Kees Brants (red.), *Driestromenland in één partij. Facties en fricties bij de kandidaatstelling in de Amsterdamse PvdA* (Amsterdam 1979), 16.
- 10 Van der Louw hield tot zijn verkiezing tot PvdA-bestuurslid in november 1967 een kaartenbak bij met contactgegevens van sympathisanten voor het versturen van informatiebrieven en uitnodigingen voor de bijeenkomsten van Nieuw Links. Rond die tijd noteerde hij sympathisant nummer 433, daarna droeg hij de administratie over aan Nieuw-Linkser Jaap van de Woord, die het op zijn beurt in 1969 weer overdroeg aan Jacques Balhan; IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 42-5. Boivin e.a.

schatten het aantal Nieuw-Linkers in 1970 op meer dan duizend; Boivin e.a., *Een verjongingskuur*, 45.

11 Interview auteur met Van der Zwan op 10-2-2016; Arie van der Zwan, 'Over het verkeerde keelgat, wankel benen en andere zaken', *De Nieuwe Linie*, 15-7-1967.

12 Interview auteur met Van der Hek op 3-6-2016; Brief van Arie van der Hek aan de kerngroep van Nieuw Links, d.d. 1-10-1967, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 42-4.

13 Brief van Van den Doel aan Van der Louw, Van Dam en De Rooi, d.d. 31-3-1968, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 43-2.

14 Brief van Van der Louw aan leden van de kerngroep van Nieuw Links, d.d. oktober 1967, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 42-4.

15 Brief van De Rooi aan leden van de Nieuw Links-kerngroep, d.d. 6-6-1968, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 29-1.

16 Kroes, *New Left*, 61.

17 Het betreft hier niet de latere Amsterdamse PvdA-burgemeester Wim Polak Phzn. (1925-1999).

18 Brief van De Rooi aan leden van de Nieuw Links-kerngroep, d.d. 6-6-1968, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 29-1.

19 Interview auteur met Hans Kombrink op 20-1-2016. Zie ook de bijdrage van Kombrink in deze bundel.

20 Kroes, *New Left*, 62-64. De grenzen tussen de eerste en tweede generatie in Nieuw Links waren zeker niet haarscherp. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de samenstelling van een door Nieuw Links in augustus 1969 ingesteld centraal communicatieteam, waaraan informatie over buitenparlementaire acties snel kon worden doorgegeven. Bij de tien leden van het communicatieteam zaten weliswaar geen auteurs van *Tien over rood*, maar wel twee voormalige Nieuw Links-partijbestuursleden, Lopes Dias en Diekerhof, en twee ondertekenaars van *Tien over rood*, Marian van den Bergh-van der Meer en Kombrink. Rondschrijven van Nieuw Links, augustus 1969, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 31-1.

21 Hierbij moet bijvoorbeeld gedacht worden aan personen als Jaap Hey, Carlos Pronk, Willem van de Zandschulp, Sonja van der Gaast, Karel Nagel, Marian van den Bergh-van der Meer en Karel Roskam. Een aantal van hen werd in de jaren zeventig gekozen als PvdA-bestuurslid en/of volksvertegenwoordiger.

22 Veel gegevens voor dit onderzoek zijn ontleend aan het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit Leiden, via de website www.parlement.com. Hier bevinden zich gegevens van: Van der Louw, Lammers, Van den Doel, Van der Hek, Nagel, Van Dam, Meijer, Voortman, Ter Beek, Kolthoff, Klein, Cammelbeeck en Vorrink.

23 Hans van den Doel e.a., *Tien over rood. Uitdaging van Nieuw Links aan de PvdA* (Amsterdam 1966), 77-79.

24 Onder de 54 PvdA'ers die in de periode 1963-1967 deel uitmaakten van de Tweede Kamer (tussentijdse mutaties meegerekend) bevonden zich vijf vrouwen (9%). In de periode 1967-1971 waren negen van 49 PvdA-Tweede Kamerleden vrouw (18%).

URL: https://nl.wikipedia.org/wiki/Samenstelling_Tweede_Kamer_1963-1967 en URL: https://nl.wikipedia.org/wiki/Samenstelling_Tweede_Kamer_1967-1971 (bekeken op 19-5-2016).

25 Van der Louw, *De razendsnelle opmars*, 226-227.

26 Van De Rooi, Krooshof, Polak en Diekerhof heb ik niet kunnen achterhalen welk beroep hun vaders uitoefenden of op andere wijze kunnen vaststellen wat hun sociale achtergrond was.

27 Ger Klein, *Over de rooie. Relas van een manisch-depressief politicus* (Amsterdam 1994), 16-19.

28 P.L. Nève, 'Bergh, George van den (1890-1966)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*. URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/bergh> (bekeken op: 5-7-2016).

29 Herman de Liagre Böhl, *Amsterdammer in de polder. Han Lammers (1931-2000)* (Amsterdam 2015), 13-17, 37.

30 Lena Lopes Dias e.a., *In memoriam David Lopes Dias* (Amsterdam 1952).

31 A.A. de Jonge, 'Vorrink, Jan Jacobus (1891-1955)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*. URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/vorrink> (bekeken op: 5-7-2016).

32 De Liagre Böhl, *Amsterdammer in de polder*, 33; Ayolt de Groot, *Laurens ten Cate. Portret van een socialistisch journalist* (Amsterdam 2012), 24.

33 E-mail van Jaap van de Woord aan auteur op 11-5-2016.

34 Tom Pauka, *Het geluk van links. Over Joop, Wim, Wouter en de toekomst* (Amsterdam 2013), 9.

35 *Trouw*, 31-3-2005.

36 H. Daalder, 'Politici en politisering in de Nederlandse politiek', in: Idem, *Politisering en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek* (Assen 1974), 37-78; J.Th.J. van den Berg en H.A.A. Molleman, *Crisis in de Nederlandse politiek* (Alphen aan den Rijn 1974); Herman Vuijsje, *Nieuwe vrijgestelden. De opkomst van het spijkerpakkenproletariaat* (Baarn 1977). Met het begrip refereerde Daalder aan personen die in de vroege periode van de arbeidersbeweging in dienst kwamen van de vakbond of politieke partij en zo vrij werden gesteld van hun oorspronkelijke arbeid om zich te wijden aan het behartigen van de belangen van de arbeiders.

37 Jan 't Hart, "Rooie advocaat" schudde gevestigde orde wakker', *de Volkskrant*, 7-6-1997.

38 Boivin e.a., *Een verjongingskuur*, 48.

39 *De Groene Amsterdammer*, 25-3-1967; Brief van C.M. van Rijswijk aan Van der Louw, d.d. 30-3-1967, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 28.

40 Bijvoorbeeld door vakbondsman Jan Koningh, die in 1970 zijn lidmaatschap van de PvdA opzegde en overstapte naar de pas opgerichte DS'70, *Accent*, 18-4-1970.

41 Paul Lucardie, 'Nieuw Links twintig jaar oud: na "Tien over Rood" tijd voor een spelletje "snooker"?', *Socialisme en Democratie* 43 (1986) 10, 303-307, aldaar: 305-306; A.P.M. Lucardie, *The New Left in the Netherlands 1960-1977. A Critical Study of New Political Ideas and Groups on the Left in the Netherlands with Comparative References to France and West-Germany* (Kingston 1980), 400-420.

- 42 Bij Lopes Dias is het niet duidelijk of zij als actrice tot de logocraten gerekend moet worden; bureau- of technocraat was ze in elk geval niet. Ook Polak viel als uitgever niet in een van de genoemde beroepsgroepen.
- 43 Joop den Uyl, 'Betreft samenstelling Tweede Kamerfractie PvdA' (nota aan het partijbestuur), d.d. 22-6-1970, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 32-2.
- 44 Hans Kombrink, 'Over de voorbereidingen voor de Kamerverkiezingen', d.d. 15-8-1970, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 32-3. Deze notitie van Nieuw Links verscheen voorafgaand aan de kandidaatstelling voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1971.
- 45 Zie tabellen in Boivin e.a., *Een verjongingskuur*, 46, 48.
- 46 Van der Louw, *De razendsnelle opmars*, 25.
- 47 De AJC was in 1918 mede door de SDAP opgericht om de arbeidersjeugd te organiseren en aan de arbeidersbeweging te binden. In 1946 werden de banden tussen de socialistische jeugdbeweging en de partij officieel doorgesneden. Om progressieve christenen niet af te schrikken, mocht de nieuwe PvdA niet teveel op de vooroorlogse SDAP lijken. Voor PvdA-jongeren vanaf 18 jaar was er vanaf 1946 de organisatie Nieuwe Koers, die in 1959 verderging als FJG.
- 48 Interview Philip van Praag met Van der Louw op 13-12-1989, collectie Philip van Praag.
- 49 *Het Vrije Volk*, 5-11-1981.
- 50 Klein, *Over de rooie*, 35, 37-41.
- 51 De Groot, *Ten Cate*, 65.
- 52 Emmy Lopes Dias, "Ik heb er nooit spijt van gehad. Ik hoorde erbij", in: Martin Mevius, Lennart Booij en Erik van Bruggen (red.), *Hier: de Partij van de Arbeid! Vijftig jaar geschiedenis in interviews* (Amsterdam 1996), 101-105, aldaar 102. Van den Doel e.a., *Tien over rood*, 75.
- 53 Jan Nagel, *Ha, die PvdA!* (Amsterdam 1966). Het afsluitende hoofdstuk heette 'Nieuw links'.
- 54 Hans van den Doel, 'Mijn avonturen met Nieuw Links', *Haagse Post*, 9-10-1976, 22-29, aldaar 22.
- 55 Van der Louw, *De razendsnelle opmars*, 244.
- 56 Lucas Koops, *Relus ter Beek. Een handelsreiziger in de politiek (1944-2008)* (Assen 2015), 29-33.
- 57 Bosscher, 'De jaren 1946-1970', 204.
- 58 Interview auteur met Arie van der Hek op 3-6-2016.
- 59 Bert Middel, *De nieuwe elite van de PvdA* (Groningen 1976), 32.
- 60 Ton Regtien, die de aanzet gaf tot oprichting van de svb, was sinds 1965 lid van de PvdA en al in een heel vroeg stadium betrokken bij Nieuw Links. Nog voor de publicatie van *Tien over rood* leverde Regtien uitgebreid commentaar op stukken die binnen Nieuw Links circuleerden (IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 26). Hij onderschreef echter niet het 'Kort bestek' van *Tien over rood*. Begin 1967 zocht hij, net als enkele andere redacteurs van het marxistische georiënteerde blad *Links*, weer toenadering tot Nieuw Links. Hij maakte deel uit van de door Kolthoff geleide

werkgroep die aan de basis stond van het Nieuw Links-geschrift *Een partij om mee te werken* en was medeauteur van een hoofdstuk in het eveneens in 1967 gepubliceerde *De macht van de rooie ruggen*. De invloed van de redacteurs van *Links*, naast Regtien vooral Theo van Tijn, Wim Brinkman, Jan Blok en Wout Tieleman, was met name in dat laatste geschrift duidelijk merkbaar. Tot de kerngroep behoorde geen van deze personen. De invloed uit deze hoek riep bij sommige mensen in de kerngroep weerstand op. Met name Van den Doel en Van der Hek moesten weinig van het door hen als 'oud links' bestempelde denken hebben. Regtien zegde zijn lidmaatschap van de PvdA op in 1969 na kritiek vanuit de partijleiding op de bezetters van het Maagdenhuis. Niek Pas, 'Regtien, Antonius Aegidius (1938-1989)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*. URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn/1880-2000/lemmata/bwn5/regtien> (bekeken op: 20-5-2016).

61 Interview auteur met Kees Kolthoff op 2-6-2016.

62 Interview auteur met Arie van der Zwan op 10-2-2016.

63 De Liagre Böhl, *Amsterdammer in de polder*, 81.

64 Van den Doel e.a., *Tien over rood*, 75.

65 Huub Wijfjes, VARA. *Biografie van een omroep* (Amsterdam 2009), 302-309. Zie ook de bijdrage van Wijfjes in deze bundel.

66 Van der Louw had als redacteur van de VARA-*Gids* in 1962 al eens een interview met Cammelbeeck waarin de laatste zich uitsprak voor het maken van ruimte voor vernieuwers op de radio en televisie en in de politiek, VARA *radio tv gids*, 3-11-1962.

67 Van Dam, *Niemand's land. Biografie van een ideaal* (Amsterdam 2009), 85.

68 Klein, *Over de rooie*, 43.

69 Citaat van Lammers in: De Liagre Böhl, *Amsterdammer in de polder*, 217; Interview met Van den Doel in: *Voorwaarts*, 15-9-1986; André van der Louw, *Op de huid van de tijd. Herinneringen* (Amsterdam/Antwerpen 2001), 57.

70 Interview met Van der Louw en Pauka in: *Voorwaarts*, 15-9-1986.

71 Paul Koedijk en Max van Weezel, 'Toen over rood', *Vrij Nederland*, 20-12-1986.

72 Brief van Van den Doel aan Lammers, d.d. 31-3-1968, IISG, Archief André van der Louw, inv.nr. 43-2.

73 Interview auteur met Jan Nagel op 25-11-2015.

74 Klein, *Over de rooie*, 43.

75 Hans van den Doel, 'Eén jaar tien over rood', *Vrij Nederland*, 29-7-1967. Het andere doel dat Van den Doel noemde was het opheffen van de vervreemding tussen kiezers en politiek.

76 Nagel, *Ha, die PvdA!*, 35-36.

77 Geciteerd in: Koedijk en Van Weezel, 'Toen over rood'.

78 Geciteerd in: Koedijk en Van Weezel, 'Toen over rood'.

79 André van der Louw, "Ik vind het toch een vrij zielloze, technocratische partij", in: Martin Mevius, Lennart Booij en Erik van Bruggen (red.), *Hier: de Partij van de Arbeid! Vijftig jaar geschiedenis in interviews* (Amsterdam 1996), 106-113, aldaar 108.

80 Pauka, *Het geluk van links*.

- 81 Bericht op de website van de PvdA-afdeling Eindhoven, 5-1-2009. URL: <https:// eindhoven.PvdA.nl/2009/01/05/overlijden-reinier-krooshof> (bekeken op: 29-6-2016); E-mail van Jaap van de Woord aan auteur op 11-5-2016.
- 82 Arie van der Zwan, 'Zure avonturen met Tien over rood. Verslag van een kater', *Voorwaarts* (1967) 4, 68-73.
- 83 Arie van der Zwan, 'Over het verkeerde keelgat'. Overigens beweerde Hans van den Doel dat Arie van der Zwan aanvankelijk degene was die het belang van de aflossing van de wacht het meest benadrukte. Van den Doel, 'Eén jaar tien over rood'.
- 84 Interview met Arie van der Zwan in: *De Nieuwe Linie*, 17-6-1967.
- 85 Interview auteur met Arie van der Zwan op 10-2-2016.
- 86 Brief van Diekerhof aan Van der Louw, d.d. 6-4-1968, IISG, Archief Van der Louw, inv.nr. 43-2.
- 87 De Groot, *Ten Cate*, 106-109.
- 88 Van Praag en Brants (red.), *Driestromenland*.
- 89 Kees Tamboer, 'Het is stil in Nederland', in: Kees Tamboer, Jan Tromp en Hans van den Doel, *Hans van den Doel. Politicus, econoom, schilder* (Amsterdam 1997), 5-6; Van den Doel, 'Mijn avonturen', 27.
- 90 Interview auteur met Kees Kolthoff op 2-6-2016.
- 91 Interview auteur met Kees Kolthoff op 2-6-2016; interview auteur met Arie van der Hek op 3-6-2016.
- 92 Boivin e.a., *Een verjongingskuur*, 76. Volgens Van den Doel bestond in 1976 al bijna de helft van de Tweede Kamerfractie uit personen die vroeger actief waren in Nieuw Links. Van den Doel, 'Mijn avonturen', 28.
- 93 Van Praag en Brants (red.), *Driestromenland*, 36-37.
- 94 Het kabinet-Den Uyl hielp Van der Louw (als burgemeester van Rotterdam) en Lammers (als landdrost in Flevoland) met een benoeming vrijwel aan het begin van hun bestuurlijke loopbaan. Latere benoemingen door een kabinet met de PvdA waren Van der Louw als voorzitter van de NOS (door PvdA-minister Hedy d'Ancona in 1994, derde kabinet-Lubbers) en Ter Beek in 1995 (door VVD-minister Hans Dijkstal, eerste kabinet-Kok); de overige benoemingen van Nieuw-Linksers op openbare bestuursfuncties werden gedaan door ministers in kabinetten waaraan de PvdA niet deelnam.
- 95 Koops, *Ter Beek*, 206, 207.
- 96 Geciteerd in: De Liagre Böhl, *Amsterdammer in de polder*, 150. Zie ook: Van Praag en Brants (red.), *Driestromenland*, 37-38.
- 97 De Liagre Böhl, *Amsterdammer in de polder*, 247, 256.
- 98 De Liagre Böhl, *Amsterdammer in de polder*, 163-164.
- 99 Interview auteur met Hans Kombrink op 20-1-2016.
- 100 Van de hier onderzochte personen behoorden Van der Louw, Meijer en Ter Beek tot de vaste kern. Klein, Nagel, Van den Bergh en Vorrink namen geregeld deel aan het overleg.
- 101 Anet Bleich, *Joop den Uyl 1919-1987. Dromer en doordouwer* (Amsterdam 2008), 432-435; Ed van Thijn, *Kroonprinsenleed. Machtswisselingen in de politiek* (Amsterdam/Antwerpen 2008), 93.

- 102 R.A. Koole, 'De ondergang van de sociaal-democratie? De PvdA in historisch en vergelijkend perspectief', in: Gerrit Voerman (red.), *Jaarboek 1992 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 1993), 73-98, aldaar 74.
- 103 Frans Becker, 'De ideologische en programmatische ontwikkeling van de PvdA', in: Frans Becker en Gerrit Voerman (red.), *Zeventig jaar Partij van de Arbeid* (Amsterdam 2016), 127-160, aldaar 148.
- 104 Voor een beknopte schets van de ontwikkelingen in de PvdA ten tijde van Koks leiderschap: Becker en Voerman, 'Behaalde resultaten', 18-21.
- 105 Interview met Van der Louw in: *NRC Handelsblad*, 7-9-1991.
- 106 Van der Louw, *De Rode Hoed*, 46.
- 107 De vertrouwelijke brief op 13 september 1991 overhandigd aan Kok, lekte uit naar *Elsevier*, die de tekst van de brief publiceerde op 5 oktober 1991. Zie ook: Van der Louw, *De Rode Hoed*, 90-97. Kombrink trok al snel zijn handen van het initiatief af omdat hij zich als ambtenaar (hij was in 1989 directeur-generaal Economie en Financiën geworden op het ministerie van Defensie) niet publiekelijk in deze politieke kwestie wilde mengen en vreesde dat het initiatief slechts tot verwijdering in de PvdA zou leiden. Brief van Hans Kombrink aan Wim Kok, d.d. 1-10-1991, privéarchief Kombrink.
- 108 *NRC Handelsblad*, 25 september 1991.
- 109 Van der Louw, *De Rode Hoed*, 138-139.
- 110 Ook door sommige media werd nadrukkelijk een vergelijking gemaakt tussen de 'vernieuwingspoging' uit 1991 en die van Nieuw Links. 'Het definitieve einde van Nieuw Links', *Elsevier*, 5-10-1991.
- 111 Van der Louw, *Op de huid van de tijd*, 147.
- 112 Van der Louw, *De razendsnelle opmars*, 254; Van der Louw, *Op de huid van de tijd*, 219.
- 113 Interview met Van der Louw in: *HP/De Tijd*, 14-2-1992.
- 114 Van der Louw, *De Rode Hoed*, 137.
- 115 *Nederlands Dagblad*, 29-10-1991.
- 116 Koops, *Ter Beek*, 81, 157. Peper en Pronk, sympathisanten van Nieuw Links en behorende tot de Steenwijkgroep, waren ook minister ten tijde van Koks partijleiderschap.
- 117 Frans Becker, 'De jaren 1970-1994', in: Maarten Brinkman, Madelon de Keizer en Maarten van Rossem (red.), *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1994), 239-295, aldaar 286. Van Thijn, *Kroonprinsleed*, 136; Thijs Niemantsverdriet, *De vechtpartij. De PvdA van Kok tot Samsom* (Amsterdam/Antwerpen 2014), 25; Interview met Wim Meijer in: *de Volkskrant*, 15-10-1988.
- 118 Fax van Kombrink aan Van der Louw, zonder datum, privéarchief Kombrink. Meijers waarschuwing had betrekking op een open brief van Van der Louw, Bomhoff en De Hond aan Kok, waarin zij hem opriepen publiekelijk afstand te nemen van de beschuldigingen dat zij een coup hadden gepleegd. Zie ook: Van der Louw, *De Rode Hoed*, 116-117.

- 119 Interview auteur met Arie van der Hek op 2-6-2016.
120 Interview met Lammers in: *HP/De Tijd*, 30-11-1990, geciteerd in: De Liagre Böhl, *Amsterdammer in de polder*, 217.
121 De Liagre Böhl, *Amsterdammer in de polder*, 217-218.
122 Klein, *Over de rooie*, 160-162.
123 Van Dam, *Niemand's land*, 60.
124 Jan Nagel, *Boven het maaiveld* (Baarn 2001), 218.
125 Van der Louw, *De razendsnelle opmars*, 246.
126 Van der Louw, *De razendsnelle opmars*, 255.

Nieuw Links: een ideologisch-politiek avontuur dat slaagde

- 1 Dit artikel is grotendeels gebaseerd op mijn in 2001 verschenen autobiografie met als titel *Boven het maaiveld*.
- 2 In de in deze bundel opgenomen terugblik van Hans van den Doel op Nieuw Links uit 1976 suggereert hij dat hij deze vergadering voorzat, maar dat klopt niet. 'Jan Nagel, enig rebels lid van het partijbestuur, treedt als voorzitter op en heet de aanwezigen welkom', zo noteerde André van der Louw in *De razendsnelle opmars van Nieuw Links* (Schoorl 2005), 13.

Mijn avonturen met Nieuw Links

- 1 Dit artikel is onder dezelfde titel verschenen in *Haagse Post*, 9-10-1976, 22-29. Boven het artikel stond de volgende redactionele introductie: 'Deze week tien jaar geleden trad Nieuw Links voor het eerst in de openbaarheid. Wat waren de verzwegen doelstellingen van *Tien over rood*? Hoe kon de rebellenclub zo snel binnen de PvdA oprukken? Waarom werd mede-oprichter Hans van den Doel in 1968 uit de kerngroep gestoten? En wie is anno 1976 de enige echte Nieuw-Linkser in de PvdA-top? De politieke memoires van een 39-jarige.' De tekst van het artikel is hier weergegeven zoals het in *Haagse Post* is verschenen, zonder enige inhoudelijke bewerking. Wel is omwille van de leesbaarheid de stijl ervan enigszins in overeenstemming gebracht met die van de andere bijdragen in deze bundel. Verder zijn de literatuurverwijzingen die door Van den Doel in de tekst waren opgenomen, in noten geplaatst.
- 2 Hier heeft Van den Doel zich vergist: de presentatie was een dag eerder, op 3 oktober 1966.
- 3 Hans van den Doel e.a., *Tien over rood. Uitdaging van Nieuw Links aan de PvdA* (Amsterdam 1966), 8.
- 4 Rob Kroes, *New Left, Nieuw Links, New Left. Verzet, beweging, verandering in Amerika, Nederland, Engeland* (Alphen aan den Rijn 1975). Zie ook de bijdrage van Paul Lucardie aan deze bundel.
- 5 Kroes, *New Left*, 54.
- 6 Zie ook het interview van Kees Tamboer met Van den Doel in: *Haagse Post* (1973) 33.
- 7 *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 14-11-1966.
- 8 *Algemeen Handelsblad*, 9-1-1967.

9 *Vrij Nederland*, 29-7-1967.

10 *Haagse Post*, 6-4-1968.

11 Binding Rechts kwam voort uit een afsplitsing van de Boerenpartij aan het einde van de jaren zestig, en nam in 1971 tevergeefs deel aan de Tweede Kamerverkiezingen. In Apeldoorn was de partij vertegenwoordigd in de gemeenteraad.

12 *NRC Handelsblad*, 3-2-1972.

13 *Vrij Nederland*, 16-9-1972.

14 *De Volkskrant*, 16-9-1972.

15 *Accent*, 2-10-1976.

16 Hans van den Doel, *Lastig links. Socialistische dilemma's: welstand of werkgelegenheid, deelbelang of democratie* (Utrecht/Antwerpen 1976).

17 Zie paragraaf 3.2 in: Van den Doel, *Lastig links*.

Aan mijn nek buiten het raam gehouden

1 Zie de inleiding en de epiloog uit dit boek van Van der Louw, die zijn opgenomen in het volgende hoofdstuk: 'De razendsnelle opmars van Nieuw Links'.

De razendsnelle opmars van Nieuw Links

1 Terwijl hij ziek was heeft André van der Louw zijn terugblik op Nieuwe Links geschreven, dat in december 2005, een paar maanden na zijn dood, verscheen onder de titel *De razendsnelle opmars van Nieuw Links* (Schoorl 2005). Hierin schetste hij het ontstaan en de evolutie van Nieuw Links en de gevolgen van de vernieuwingsbeweging voor de PvdA. Uit het boek zijn hier de inleiding en de epiloog overgenomen.

Nieuw Links en D'66

1 Robert Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens* (Leipzig 1911).

Zonder linkse rebellie is de Partij van de Arbeid uitgeblust

1 Dit artikel is een door de auteur geaccordeerde bewerking van een vraaggesprek dat Chris Hietland op 3 juni 2016 met hem voerde.

Herinneringen aan Nieuw Links

1 De behoefte aan wijziging in het politiek optreden van de PvdA kwam bijvoorbeeld ook tot uitdrukking in een artikel van Ed van Thijn in *Socialisme en Democratie* in 1966 (Ed van Thijn, 'Een moderne verkiezingscampagne', *Socialisme en Democratie* (1966) 10, 704-714). Hij bepleitte ook dat de grootste partij de minister-president zou leveren en dat er bij een tussentijdse kabinetscrisis zou moeten worden overgegaan tot nieuwe verkiezingen voor de Tweede Kamer.

2 Anet Bleich, *Joop den Uyl 1919-1987. Dromer en doordouwer* (Amsterdam 2008), 217-218. De vermelding dat Den Uyl in november 1966 tot politiek leider zou zijn gekozen is onjuist.

3 Zie ook: Hans Kombrink, 'Nieuw Links is dood – leve Nieuw Links', *Civis Mundi* 10 (1971) 7/8, 302-307. Ik onderscheidde daarin drie fasen in de ontwikkeling van Nieuw Links en concludeerde op Tweede Pinksterdag 1971 dat Nieuw Links opgeheven kon worden.

Macht, positie en strategie van Nieuw Links

1 Deze uitspraak is van Jurrit Pijlman, in die periode gewestelijk secretaris van de PvdA-Drenthe en opgetekend in: Bert Middel en Chris van der Veen, *Veertig jaar op rozen. Ontwikkeling en betekenis van de Partij van de Arbeid in Drenthe tussen 1946 en 1986* (Zuidwolde 1986).

2 I. Lipschits, L.P. Middel en W.H. van Schuur, 'Het middenkader van de Partij van de Arbeid', *Socialisme en Democratie* 36 (1979) 2, 51-67.

3 'Er moet nog een arbeider in' was binnen de partij een veelgehoorde boodschap, met name tijdens kandidaatstellingenprocedures. En wanneer die 'arbeider' eenmaal verkozen was, moest hij het doorgaans zelf zien te fiksen. Echt erbij horen was eerder uitzondering dan regel. Hier ligt een analogie met wat de laatste SDAP-voorzitter, Koos Vorrink, verklaarde toen in 1945 zonder verkiezingen het eerste naoorlogse (nood)parlement werd samengesteld: 'Er moet nog een vrouw in.' Hilda Verwey-Jonker werd de 'gelukkige'.

4 Deze term is in 1974 geïntroduceerd door de Leidse hoogleraar Hans Daalder in een diëscollege. H. Daalder, 'Politici en politisering in Nederland', in: Idem, *Politisering en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek* (Leiden 1974). Mede naar aanleiding van de ontwikkelingen in de Groningse PvdA actualiseerde Herman Vuijsje dit tijdsverschijnsel: Herman Vuijsje, *Nieuwe vrijgestelden. De opkomst van het spijkerpakkenproletariaat* (Baarn 1977).

5 Dit begrip is afkomstig van Paul Lucardie, 'Nieuw Links twintig jaar oud. Na tien over rood tijd voor een spelletje "snooker"?', *Socialisme en Democratie* 43 (1986) 10, 303-307. Zie ook: Idem, 'Een luchtkasteel voor logocraten. Nieuw Babylon en de jaren zestig in Nederland', *Sociologische Gids* 44 (1997) 5/6, 440-452.

6 Bert Middel, *De nieuwe elite van de Partij van de Arbeid. Een onderzoek naar de neiging tot oligarchie in de besluitvorming binnen de afdeling Groningen van de Partij van de Arbeid* (Groningen 1976).

7 Bert Middel, 'Partij van de Arbeid: ook voor arbeiders', *Socialisme en Democratie* 34 (1977) 1, 3-12.

8 Bertus Boivin e.a., *Een verjongingskuur voor de Partij van de Arbeid. Opkomst, ontwikkeling en betekenis van Nieuw Links* (Deventer 1978).

9 *Trouw*, 13-07-2001.

10 De methode van het uitbrengen van een manifest van 'prominente partijgenoten' is nog steeds niet uitgebannen, terwijl het resultaat meer dan eens leidde tot het tegendeel van wat werd beoogd. Zo werden bijvoorbeeld Marijke van Hees (1999) en Ruud Koole (2001) met ruime meerderheid tot partijvoorzitter gekozen, terwijl comités van vooraanstaande partijleden de 'gedoodverfde winnaars' – respectievelijk het duo Lennart Booijs/Erik van Bruggen en Sharon Dijksema – aanbevelen. Binnen de

partij geldt intussen het gezegde dat wie voor een functie wordt aanbevolen door partijbonzen, er zeker van kan zijn dat deze positie aan hem of haar voorbijgaat.

11 *NRC Handelsblad*, 4-5-1979.

12 Commissie-Van Kemenade, *Een partij om te kiezen. Partijvernieuwing en de PvdA* (Amsterdam 1991).

13 Rottenberg werd samen met Ruud Vreeman tot duovoorzitter gekozen. Vreeman was aanvankelijk zijn tegenkandidaat en werd vanuit de vakbeweging voorgedragen. Hij sloot zich bij Rottenberg aan om, naar eigen zeggen, tweespalt in de partij te voorkomen. Formeel was Vreeman vicevoorzitter en feitelijk opereerde hij in de schaduw van Rottenberg. In 1994 werd hij lid van de Tweede Kamerfractie.

14 Waar PvdA-leider Den Uyl in de jaren zestig verkondigde dat elke arbeider in een auto moest kunnen rijden, waren het tien jaar later vooral stadsbestuurders uit de Nieuw-Linksgeneratie die het autogebruik niet bepaald bevorderden.